

Tóth László

Kelet-Európa s a személyes sors szegén

Futamok és rajzok Hervay Gizellához*

A pozsonyi András-temetőben, nem messze a főbejárattól, jobbra, áll egy régi, még a múlt század első feléből származó sírkő, melyen már megkoptak a betűk: Gisela Hervay. A sír bizonyára valamelyik német – pozsonyi német, pressburgi – polgárhölgyet, polgárkisasszonyt takarja, akinek feltehetően ebben a gazdag múltú, egykori magyarországi városban volt az otthona, s akinek élettörténetét valószínűleg már rég teljesen elfedték a halála óta eltelt évtizedek. Nem tudom, amikor 1979-ben a „három hazában hontalan” – erdélyi – magyar költő, Hervay Gizella Pozsonyban járt, eljutott-e az András-temetőbe, s találkozott-e régmúltbeli névrokonának a múlt időkkel dacoló síremlékével, mely újabb alkalmat adhatott volna neki eltöprengeni a végtelen élet metafizikai töltetű véletlenein, transzcendens tartományain. Mindenesetre biztosan különleges élményt jelentett volna számára, s még versre is ihlethette volna őt ez a szlovák fővárosbeli „találkozás” valahai szellemelődjével, mely szervesen beleilleszkedhetett volna abba a *történetbe*, mellyé – összegyűjtött versei sajtó alá rendezője, majd monográfusa, Balázs Imre József szerint – a Hervay-költészet „írja magát... az olvasás folyamatában”, hiszen költőnk versei „állandóan »kibeszélnék« önmagukból”, számba véve „a környezet, a tudat és a test gyarapodásait, veszteségeit, egy helyszíni közvetítés pontosságával”. De ugyanígy történeté, a magunk történetévé „írhatja magát”, „személyessé vált képződménnyé” szervesülhet az *olvasás folyamata* is, melynek során az egymásra rajzolódó kép és képződmény együttesen rögzíti költő és olvasó találkozását, találkozásait – találkozásaimat Hervay Gizellával.

Verseinek már nagyjából egy évtizede a *birtokában* voltam, amikor személyesen is megismertem őt. Tizenöt évvel volt idősebb nálam – mára, kettőnk közül, én vagyok az idősebb: tizenhét esztendővel immár. Akit tréfásan nénémasszonynak szólítottam egykor, annak a húgomasszony megszólítás dukál részemről most. Ő már az idők végeztéig negyvennyolc éves marad; megdöböntő, ám addigi sorából, életének folyásából – akármilyen kegyetlen is így leírni – szinte egyenesen következő, tisztán értelmezhető, s igazából senkit meg nem lepő, menekülésszerű halála óta harmincegy esztendő telt el az életemből. Ám még mindig sokat

---

* Az *Önarckép – másokban* sorozatból. T. L.

beszélgetek vele, még mindig gyakran fordulok hozzá – a verseihez, könyveihez, és álmaimban ugyancsak sűrűn felkeres azóta is. Hírlik, több búcsúlevél-változatot is találtak utána (nem egyet összetépvé) – az egyetlen lehetséges szövegvariánst keresve ezekkel is; mintha legutolsó művének szánta volna a közülük legértényesebbet. Szintén Balázs Imre Józseftől, a róla írt monográfiájából emelem át ide a legtömörebbet: „Bocsánatot kérek mindenekért. Bűnömet az Isten ítélje meg. *Hervay Gizella.*” Hervay Gizkának azonban nincs mit megbocsátanunk; Istennek nincs miért megítélnie őt. (És mi se ítélkezzünk Isten fölött a sorsáért, fogadjuk el mindkettőjüket a maguk tragikumával, tragikus heroizmusával együtt.) Hervay maga volt a megtestesült tisztaság, akinek egész életét ez a *végzetes* tisztaság árnyékolta be (*így*, nem tollbotlás, nem a számítógép billentyűzetének zavarodott nekilódulása e szópárosítás), ez kísérte-kísértette útján végig, s vezette elbukásból elbukásba. Akár jelképes is lehetne azonban, hogy utolsó, gyermekverseket tartalmazó, még életében előkészített, de már csak a halála utáni esztendőben, a tündökletes faliszőnyegszövő, Hajnal Gabriella színpompás rajzaival megjelent, erdőnéző, mezőjáró, négy sorosai páros rímein szökellő, szökdecslő könyvének az *Életfa* címet adta.

Mintha valamelyik görög tragédiából lépett volna közénk; három életnek is elegendő lehetett volna mindaz a kín, mindaz a nekikeseredett küzdelem, mely neki élete nem egészen ötven esztendeje alatt kijutott. Tulajdonképpen egész életét az igazi otthon hiánya, a hontalanság határozta meg („...*Túl sok csavargás volt / árvasággal egybekötve és / kevés volt az egy főre eső otthon*” – olvasom most a *Tömondatok Úrlapjában*). Hányattatásokkal kezdődött már a gyermekkor is, családjának a háborús viszonyok is okozta szétzilálódásával, gyermekévei vergődéseivel Makón, Budapesten, s „választott szülőföldjén”: a Szilágyságban; még zárdába is beiratták, s amikor szökéssel való fenyegetőzésére édesapja elment érte a háborús fővárosba, hogy a legnagyobb bombázások, tüzérségi harcok közepette magával vigye őt, alig értek át a Margit hídon Budáról Pestre, amikor azt épp a hátuk mögött felrobbantották; aztán jöttek az ifjúkori ön- és énkeresés útjai és zsákutcái: Zilah, Kolozsvár és a román főváros gyűjtötte reménysugarai és infernója, sérülékeny lelkének, érzékeny személyiségének kényszerpályái, rövid ideig, alig két-három esztendeig tartó, de annál meghatározóbb házassága Szilágyi Domokossal, a válás utáni kisebb-nagyobb, ám folyamatos pokoljárások, további életének ellehetetlenülése Romániában az 1960–1970-es években, Bukarestből Kolozsvárra való költözésének sikertelen kísérletei, a Magyarországra való áttelepülésének, Budapestre való, menekülésszerű futásának kálváriája volt férje, gyermekének: Attilának, azaz: Kobaknak az apja, Szilágyi Domonkos 1976 novemberi öngyilkossága után, akivel elváltak ugyan, de a kötelékek megmaradtak köztük, s halálát a saját halálaként élte meg... Hervay 1977 elejétől élt a magyar fővárosban (úgy tudom, a formális magyarázat szerint: kórházi kezelésre jött), s amikor már hinni kezdte: életében a megnyugvás, a révbé érés ideje jött el (állást kapott a Móra Kiadónál, emlékszem, második emelet, jobbra, utolsó ajtó, hiszen az emlékezet már csak ilyen, néha épp azt tartja meg – illetve azt is megtartja –, aminek valójában semmi jelentősége, de lehet, mindennek van valami jelentősége, s az emlékeink okosabbak nálunk, azt is tudják, amit mi már nem, különben

is, miért ne lenne jelentősége bárminek, ami Gizkával kapcsolatos?!), végzete a poklok szenvedéseinek újabb köreit nyitotta meg hirtelen lendülettel előtte: 1976 novemberi öngyilkossága után mintha sorsa életének következő megrázkódtatását is valamely antik görög tragédiába szánna illeszteni, 1977 márciusában meghalt a fia is: ottmaradt a bukaresti földrengés romjai alatt Dankanits Ádámék lakásában... (Fiával még közösen csináltatott útlevélfényképet maguknak, úgy volt, hogy együtt települnek át a román fővárosból a magyarba. Aztán ő, előkészíteni új életüket, előrement, s fiának április 4-én kellett volna követnie őt. A Sors azonban másképp rendezte sorsukat: március 4-én Bukarestben mozogni kezdett a föld, 32 tömbház összedőlt, s az 1424 helybeli halálos áldozat egyike épp Kobak volt. Későbbi nevezetes, sokáig csak kéziratban, illetve szamizdatok formájában, egyetemi könyvnyomtatás segítségével terjedhetett önműjében Hervay Gizella megvallja, hogy élete végéig nem fogja tudni megbocsátani magának, hogy akkor, márciusban nem hozta magával új hazájába a fiát is.) És innentől kezdve már elkeseredett haláltánc volt Hervay Gizella élete: búcsú, a reá maradt végső dolgok elrendezése, léttapasztalatainak eltökélt összefoglalása – öt évig bírta még. Ekkori könyveit már oratóriumként s rekviemként komponálja, de már – kötetcímeit kölcsönvéve – a *Zuhanások* emlékművei ezek, melyekben magát *Száműzött szívárványnak*, *Kettészelt madárnak* aposztrofálja (ez utóbbi kompozíciót közvetlenül is „Szilágyi Attila és Szilágyi Domokos emlékének” szentelte).

S mindehhez a magánéleti pokoljáráshoz, személyiségének kanyargó labirintusaiban való kóválygásához, „*csupa-félelem, csupa-gátlás*”-énjéhez még hozzájött a történeti-társadalmi meghatározottságok szorítása, hozzájöttek életén a „*történelem mocskos ujjnyomainak*” stigmái, Ceaușescu Romániájának s a kádári Magyarországnak lelket-szellemet gúzsba kötő kényszerei, fojtogató légköre, a kelet-közép-európai totalitarizmusok énjének teljességével átérzett és megszenvedett kalodája, mindent s mindenkit ellenőrzés és felügyelet alatt tartó, uniformizálni kívánó társadalmi-hatalmi tobzódása (a „*már csak szemmel beszélgetünk, ha otthoniakkal találkozom*” léttragikum), az emberi lelket és személyiséget kiakasztott lódenkabátokba kényszerítő kollektív örület. A metafora természetesen Hervay Gizelláé: a *Lódenkabát Keleteurópa szegén* című verséből (a lódenkabát korjellemző szerepet töltött be nála; kései egyfelvonásosa, magyar beckett-iádája, abszurd danse macabre-ja, a *Disznótör* kellékkavalkádjában is ott látható a színpadkép nyitott ajtajú szekrényében). A kis vers, emblematikus jellege miatt, teljes egészében idekíváncozik:

Lódenkabát keleteurópa szegén

*sorba mindnyájan belebújunk
a közös esőben
hull a szemét a szánkból
hajunkból a rozsdás szegek
arcunkról a vakolat
fejünk felett összecserélhető
lódenkabát az égen
összecserélhető sorsok térképei*

összecserélhető halálok
összecserélhető hitek rézgombjai
összecserélhető népek belei
összecserélhető szerelmek rúzsoltjai
összecserélhető kampók kiakasztott
lódenkabátok a szélben...

A vers valamikor 1979-ben, 1980 elején íródhatott, s módomban volt még kéziratban ismerni: Pozsonyban, az *Irodalmi Szemle* Mihálykapu utcai szerkesztőségében tette először ütött-kopott asztalomra Gizka, s én a közös életérzés másban való felismerésének rádöbbenésével olvastam akkor, hiszen az idő tájt már velem is hasonló kiábrándultságok írták készülő *Istentelen színjátékom* verseit, melyek – Hervay Gizelláéval szinte szó szerinti megfelelésben – a „*varia-bútor varia-öleb varia-ember*” léttragikumát is megfogalmazó *A vendégszoba* című, illetve további két én-ontologikus opusomban sűrűsödtek össze az említett folyóirat 1980. januári számában. (De megtalálható mindkettőnkél az autonóm személyiséget, a kiteljesedni vágyó ént könyörtelenül felörlő húsdaráló motívuma is; Hervaynál a *Disznótör* infernalis megtorlás-motívumának kelléktárában, nálam pedig *A doromboló húsdaráló* szelíd ragadozójának: macskájának képében.)

Többször és több helyütt elmondtam már – de megírták mások is (Tózsér Árpád, Koncsol László, Grendel Lajos például) –, hogy ezeket Gustáv Husák elvtársék posztsztálinista Csehszlovákiájában természetesen nem lehetett megúszni: közlésükért a szolgálalkú pártoligarchák harmincezer koronás pénzbüntetést mértek az *Irodalmi Szemlére*, mely az ominózus opusokat közölte, s melynek az időben magam is szerkesztője voltam (ami nem csekély összeg volt az idő tájt, nekem például majd másfél éves fizetésemnek felelt meg), mely summa egy részének megfizetésére – a hasonló óvatlanságok későbbiekbeni elkövetését megelőzendő –, elrettentésül, főszerkesztőmet: Duba Gyulát kötelezték, engem pedig különböző feljelentéseket, kitiltásokat, zaklatásokat, létbizonytalanságokat hozó figyelmükkel tüntettek ki. A látszattal ellentétben azonban az e versközléseket követő *elszámoltatásom* nem ekkor kezdődött: én-ontológiám első darabjainak megjelenése csupán ürügyül szolgált Sárkány elvtársék ellenem irányuló meszterkedéseinek nyilvánossá tételéhez. (Bár tudom, elég ízléstelen család- és személynevekkel viccelődni, itt – a véletlen afféle groteszk-fanyar fintoraként – még a kiadó nem sokkal korábban a pártközpont kádereként hozzánk ejtőernyőztetett igazgatójának neve is jellemző. Egy házi használatú vicc ebből az időből: „Hallottad? Repülőteret építenek a Madách Kiadó tetején?” – kisdéd műhelyünk ugyanis a Mihálykapu utca 9. számú épületének legfelső emeletén helyezkedett el –; „???”; „Leszállópályát a sárkánynak.”) A történet ugyanis még valamikor 1977-ben, 1978-ban kezdődött, amikor az 1968-as szovjet megszállás, illetve a társadalmi óramutatóknak az ötvenes évekhez való visszaigazítása után a szocialista Csehszlovákia lenini nemzetiségpolitikájának főkorifeusai elérkezettnek látták az időt, hogy az addig lényegében szabadon fejlődő csehszlovákiai magyar szellemi-társadalmi életen is csavarintsanak néhány nagyot. Mi ezt az *Irodalmi Szemlében* akkor s úgy kezdtük egyértelműen érzékelni, amikor is nevezett évfo-

lyamaink tíz-tíz lapszámából – különböző ürügyekkel-indokokkal – hetet-nyolcat följelentettek, besározta, s tagadhatatlan jó szándékában megszeppent (vagy inkább *megszeppentett*?) főszerkesztőnknek szinte ingajaratban kellett közlekednie kicsinyke redakciónk és a magasságos pártközpont között. Különösen mi ketten – szerkesztőtársammal, barátommal: – Varga Imrével kezdtük nyögni a ránk nehezedő, egyre gyarapodó súlyokat, megtapasztalván, hogy következetes minőségigényünk és a körülményekhez képest is egyenesen tartani óhajtott derekunk valahogy szocialista hazánk boldog jövőjének szinte legnagyobb akadályává vált, s hirtelenjében az *Irodalmi Szemlé*ből való eltávolításunkat célzó, nem lankadó mesterkedések alanyaivá, célpontjaivá léptünk elő. A törülközőt először az 1979-ben már az adott helyzetből Magyarország irányába történő kifarolás lehetőségét kereső Varga Imre dobta be, majd az én cernám is elszakadt.

És itt lépett be a képhe, ekkor bukkant fel életemben Hervay Gizella. A verseit persze, mint említettem, akkor már régóta, bátorító példákat, eligazító mintákat kereső ifjanci költői eszmélkedésem legkezdetétől ismertem; emlékezetem szerint már az 1968-as *Tőmondatok*ja is megvolt egykori dunaszerdahelyi könyvtáramban, amely azonban valamelyik költőzködésemnek, lakás- és otthonváltásomnak eshetett áldozatául. Pedig a *Tőmondatok*ban Hervay már kezdte megtalálni később szintisztává nemesedett hangját, emberi szenvedései magas izzású kohójában edzett témáit, melyekhez elég tekervényes úton jutott el – 1963-as első verseskötetét, a *Virág a végtelenben* később meg is tagadta –, ezzel kapcsolatban mondta egyszer egy vele készült beszélgetésben kissé lakonikusan, hogy előbb fedezték fel őt, mint ő saját magát). Ez első kötet jobbára még 1959-es keletű „építészeti”, „lakótelep-építő” életképei, verses riportázsai, optimista helyzetjelentései, korlenyomatokként is érdektelen, iskolás/tanáros történelemidézései, *derűskéi*, lakótelep-perspektívái azonban valóban csak a kezdet érdekesését, lehetőségeinek az „*En sokáig csak azért írtam, / hogy helyem legyen a rendben...*” jellegű felmérését jelentik (*Vers a törvényekről*) – monográfusa, Balázs Imre József szerint a narrátor „*itt még túlságosan »benne van« a világban, amelyről mesél*” –, képei nem többek készen kapott klisék „*Zöld szomorúfűz alatt / barna íng rikít drótra terítve, / karjai zörögve szabdalják a szelet*”-szerű ürespléhdoboz-csörömpölésénél (*Családi ház*), bár igaz, ugyanennek a rövidke, mindössze 11 soros csendélet-versnek az utolsó két sora váratlan komorságával át is színezi, drámaian át is hangolja a megelőzően elhangzottakat: „*Egy csirke fittyedt nyakából / fáradtan szivárog a vér*”, amiben már később kibomló kivételes költői érzékenységének előjelét láthatjuk. De, noha már felvette első versválogatásába következő kötete, a már egy keserű, csalódott szerelem s a kiábrándult magány, illetve a belső szabadságteremtés igényének könyveként is olvasható 1966-os *Reggeltől halálig* egynémelyik opusát, még ebben a darabjában is gyakran követik hosszú nekifutásait rövidke ugrások, bár kétségtelen, hogy tekintete ebben már áthatóbb, szűrősebb, világa tragikus színekkel kezd megtelni, s gyakori üresjáratái közben már tömörítő erejére is egyre több példát találni, és világlátásának egyre feltűnőbb különvonásai is megmutatkoznak már (mint például a *Vendéglőben* című kis remekében). Imént említett, egyre tisztábban körvonalazódó szabadságigénye a megelőzők ellenvilágaként, ellenkönyveként is olvasható, az 1968-as *Tőmondatok*ban viszont már

nyílt – s bizonyos értelemben kíméletlen – programként manifesztálódik: „Ez a könyv nem könyv. / Egyetlen lehetőségem immár, / hogy szabadságom megteremtsem, / s minden ízt megízleljem” (Előszó). Tragikumát viszont az adja, hogy itt már egyúttal a hitvesztés könyvét (is) írja („Nincs küldetésem, / Nem verem a dobot. / [...] / nem elég a hitem”), itt már vérre megy a játék, „a létet kell kibírni” felismerése/döbbenete szervezi teljes nyíltsággal a világát. Árvaság, a gyermekkor hiánya, otthontalanság, hazátlanság – mindebből bőven kijutott neki –: életének kulcsszavai ezek. A sors az ógörög tragédiák bőségével, shakespeare-i leleménnyel mérte ki rá a megpróbáltatásokat; önmagában már az is hősi tett, az élni és életben maradni akarás csodája volt részéről, hogy majd negyvennyolc éven át bírta a folyamatos infernót, mely életként kijutott neki. Ez az infernó tárgyiasul az öt évvel későbbi, 1973-as *Űrlapban* is. De nemcsak tárgyiasul, *tárgyilagosl* is, a belülről megélt kívülnézetbe vált át, a bensőséges vallomás szenvtelen leírássá keményedik. Úgy beszél magáról, mintha űrlapot töltene ki, olyan távolságtartással szemléli magát, mintha kívülálló személyt nézne, úgy szemléli környezetét, mintha az egy másik világ lenne, mint amelyikben élnie adatott. Mégsem válik személytelenné, mégis megtartja érintettségét; a költészet javára lemond a költőiségről, kristályos mondat-, kép- és versszerkezetei kemények, hidegek, de nem engedik továbbugrani magukról a tekintetet, mérlegelésre készítetik az elmét. Mintha Hervay a Nemes Nagy Ágnes-i tárgyilagossá személyné szűrőjén eresztené át a maga pokoljárásának dantei tapasztalatait. Pedig az ő számára rendeltetett, s igazán kibírhatatlan, túlélhetetlen pokoli körei és bugyrai jórészt odébb vannak még; a költészete csúcseit jelentő, s őt egyszerre a 20. századi magyar költészet magasságaiba emelő négy könyve: a *Zuhanások* (1978), a *Kettészelt madár* (1978), a *Száműzött szivárvány* (1980) és a *Lódenkabát Keleteurópa szegén* (1983) még csak ezután, élete utolsó négy évében, illetve már a halála után jelenik meg. S egyáltalán, Hervay e kötetiben olvasható versei olyanok, mintha azokat már a halála után írta volna meg – annyira végső igazságokat mondanak ki, annyira megfellebbezhetetlenek. De vajon élete utolsó négy éve nem volt-e már csak látszat (s ezt ő maga is érezhette, hisz bizonyára nem véletlenül adta egyik, Szilágyi Domokosnak ajánlott ekkori versének a *Lódenkabát...-ban* a *Te vagy az élő, én a holt* címet), nem csupán érzékeink játéka hitette el velünk, hogy még köztünk él, nem csupán e versek elkerülhetlensége mozgatta még tollat tartó kezét a papíron, nem csupán azért *íratuk* vele még négy évig a verseit, hogy a benne megtestesült eszmélet bennünk kiteljesedhessék?

Első személyes találkozásunkra Hervayval Pozsonyban, az *Irodalmi Szemle* szerkesztőségében került sor: Varga Imréhez jött 1979-ben (valamikor az év elején lehetett) – híreket hozott neki Imre áttelepülése ügyében (nekem akkor még álmomban sem fordult meg a fejemben, hogy példájukat hamarosan én is követni fogom), neki intézett valamit Budapesten (persze, hogy Imre mit forgat a fejében, jóllehet egymással szemközt ültünk a redakcióban, s egyébként is minden lehető időnket együtt töltöttük, akkor még sejtelmem sem volt, s csak később szólt a szándékáról, felfedve Hervay Gizella pozsonyi útjának okát is). S egy másik, ezúttal már közvetlenül vele kapcsolatos anekdotám is van ebből az időből. Valamely magyarországi íróársunk betiltása felől érdeklődtem tőle, ami-

ről ő még nem értesült, s a hír, mondanom sem kell, alaposan felkavarta. Hogy kicsit oldani próbáljam a feszültségét, az akkor már szélében-hosszában ismert, s a híres (hírhedt?) magyar konszolidáció kulturális politikájának nevezetes három t-jére is utaló szófordulatot várva tőle válaszul, megkérdeztem tőle, tudja-e, ismerősünk publikálási tilalmát „mi célból” rendelték el? De nem ismerte a szójátékos választ, s nézett rám kíváncsian: „Hát... A-czélból!” válaszoltam, mire ő, még mielőtt elnevette volna magát, már vágta is rá – szemében huncutkás mosollyal – villámgyorsan: „És mi erre mit csinálunk?” Persze, erre meg én nem tudtam a választ, hiszen a replikát ott helyben találta ki, s már nevetett is: „E-fehéredünk”, mire nálam is leesett a tantusz, megértve az utalást az aczéli kultúrpolitika sokak szerint Moszkvából vezényelt csinovnyikjára, akit nem régi halála okán a mostani Népszabadság szerencsenmosdató tollnoka épp a minap menesztett róla írt nekrológiájában, közel negyedszázaddal a rendszerváltás után, a szociáldemokrácia báránybőrbe bújtatva a proletár internacionalista egekbe. És ettől a pozsonyi útjától kezdve – egykeként is – szinte a nővéremnek: nénémasszonyomnak tekintettem Hervayt, s az életéből még hátralevő két-három esztendőben viszonylag sűrűn találkoztunk, s ha azt nem is tudhatom, hogy barátai mely körébe számítottam nála, ami engem illet, rögtön emberi kapcsolataim legelső/legbelső köreiből jelölődött ki hely a számára. Azt sem tudhatom, verseimből mi az, amit ismert, s mi az, amit nem: köteteimet illetően én akkor még az 1977-es *Átkelés* később már egyre idegenebbnek érzett történelmi pátozánál tartottam, bár a lapokban – eleinte ritkásabban, azután sűrűbben – kezdtek már megjelenni, Magyarországon is, végül 1983-as keletű *Istentelen színjátékom* létértelmező abszurdjai, groteszkiádái, fanyarkái, melyek viszont részben az ő *Tömondatokjának* és *Úrlapjának* iróniában kicsapódó élményvilágához hajolnak egészen közel, részben pedig már javában íródo *Lódenkabát*-verseivel is egybehazganak.

Akárcsak négy-öt évvel később Varga Imrét, s Gizkáét majd egy évtizeddel követően az enyémet is, tulajdonképpen a hazakeresés kényszere is motiválhatta Hervay 1976-os magyarországi áttelepedését. Amit a kisebbségi léthelyzet mély, drámai erejű átélése is tovább erősített benne. Tény ugyanis, hogy hármunk közül benne élt a legerőteljesebben a hazatalálás, a honalapítás készítése, aki már idézett öninterjújában is pengeélesen fogalmazott ezzel kapcsolatban: „*Nem én – a sorsom talált ki valamit, amit sem itthon, sem otthon nem érthet igazán senki, csak az értheti meg, aki gyerekkora óta ingázik hazulról haza.*” Majd, hozzátéve: „*Pozsonyban értettem meg azt, hogy a kisebbségi sors nem kisebbségi sors, hanem az egész magyarság létkérdése.*” Végül pedig, bizonyítékul barátunk-költőnk szinte ontologikus gyökerű létidegenségére: „*Aki már három hazában hontalan, annak három szeme van. Az nem összeadja a barátságokat – az másképpen barátkozik.*” A hazaváltás azonban a légüres térben levés, a se itt, se ott, az idegenség, idegenbeli árvaság kínját, összes keservét is jelenti (jelentette?) az erre vállalkozó számára. Varga Imre a *Kisebbségből kisebbségbe* című sorsfaggató beszélgetéseivel számolt be minderről (csak sajnálható, hogy Hervay Gizellával már nem tudott erről interjút készíteni), barátunk egy sokáig kéziratban terjedő öninterjújában, összamizdatában összegezte ez idő táji életérzését, magam pedig az ugyancsak áttelepiült Csiki László barátomnak ajánlott *Úgy néznének ránk...* című, 1987-es versemben mor-

fondíroztam el a „hazajöttünk-e a hazába?” dilemmája fölött. Versemben már a Házsongárdi temetőben Szisz (Szilágyi Domokos) oldalán végre otthonra lett Hervay Gizellára is hivatkozom („a Házsongárdban Szisszel és Gizkával / beszélgetünk s a magunkban hordott halállal”). (Érdekesség, hogy ezzel a verssel kapcsolatban a nemkülönben tőlünk: Szepsiből Kassára, onnan Dunaszerdahelyre költözött, végül innen Magyarországra úzódtott Gecse Jolán úgy találta, az – feltehetően sokféle értelmezhetősége okán – még 1988-as Ady-műsorába is beleillik, amit aztán annak bemutatóján egyértelműen igazolni is tudott.) Mindez még az úgynevezett rendszerváltás előtt történt, amit Gizka már nem ér(hetet)t meg, mert akkorra már rég föladta, de – gondolom mostanában gyakran – ha nem így történik, ha lett volna ereje kitartani, vajon nyugodtabb s boldogabb lenne-e mindattól, ami 1989 után nyelte el, szippantotta magába az életünket?

De nem csak álmaimban keres fel sűrűn Hervay Gizella a halála óta is. Gyakran hallom őt azóta is, például, énekelni. Nem, nem álmomban, nem képzeletben. Valóságosan: hallani tisztán csengő hangját, amint megzengetve betölti a teret körülöttem, mintha valahonnan az egekből, valahonnan a kozmosz sötét hidegéből zúdulna le, átmelegítve, átleskésítve mindent, ahova csak elhallatszik. Mert Hervay Gizella számára az ének, a dal, a népdal második anyanyelve – vagy talán az első? – volt, a prózánál lényegretörőbb beszédmód, a szavakba már nem fogható kifejezőeszköze. A legváratlanabb pillanatokban tudott rázendíteni, elemi erővel utat törő örömeinek engedelmeskedve, vagy csak mert valami kibírhatatlanul fojtogatta legbelül. Messze maradnék az igazságtól, ha csak annyit írnék: a dalban, a dallal lelke legmélye tört fel hozzánk s vált számunkra észlelhetővé, érzékelhetővé, hallhatóvá. Inkább valami mélységesen transzcendentális kereste magának Gizka révén az egyedüli megjelenhetési formáját, mintha az üvegben valami érzékelhetetlen remegés futna végig, az ő énekhangján – ősi erdélyi népdalaiban – a megképződhetetlen képződött meg valahányszor, hogy az ember azt érezte: valamilyen megmagyarázhatatlan varázslat része lett. (Ezt is hallom tőle még ma is, igaz, a *Disznótorba* is beleírta, ebben a lúdbőröztető magyar beckettíadában is felzengeti: „Bánat, bánat, nehejz bánat, / Mért raktál szüvemre várat, / Raktál vóna a máséra, / Nálamnál gazdagabbéra. // Mikor a bút osztották vót, / Nekem az eleje jutott, / Nem igazságos ember vót, / Aki a bút osztotta vót.” Meg ez is fülemben zeng tőle: „Engem anyám megátkozott, / Mikor a világra hozott. / Azt az átkot mondta reám, / Ország, világ legyen tanyám. // Ott sem legyen megállásom, / Csipkebokor a szállásom, / Csipkebokor a szállásom, / Ott sem legyen megállásom.”) Egyszer Dusza Istvánnal, a szigorú tollú publicistával és (színi)kritikussal – ő is hány esztendeje halott már?! – hallottam énekelni (valahol a szellemvilágban valószínűleg ezt a közös éneklésüket folytatják azóta is). Pistáról tudni kell, hogy – erősen dadogott. Ha kiegyensúlyozott, nyugodt, derűs volt – akkor is. S minél inkább elfogta az indulat vagy felizgatta valami, netán szorongás kerítette hatalmába valami kapcsán, annál inkább. Mihelyt azonban énekelni kezdett, a dadogása abbamaradt, folyékony hangon, messze zengőn szállt belőle felszabadultan a dal: mintha csak az éneklésben szabadult volna fel szorongásokkal, félelmekkel, kisebbrendűségi érzésekkel teli életéből, mintha abban nyerte volna el, illetve vissza magabiztosságát, az emberléthez nélkülözhetetlen biztonságérzetét. S

ebben találkoztak ők ketten a dalban, ezt a szabadságot jelentette Gizka számára is a dalba merülés, a dalban megnyilatkozó lét.

Anyanyelve volt Hervay Gizellának a játék is. Ami verseinek komorló világát tekintve, akár hihetetlennek is tűnhet. Az ötven felé közeledve, borzalmas lelki gyötrelmekről, életének tragikus fordulataitól, hányattatásaitól szenvedve, talán senki nem tudott oly önfelédten – egy gyermek magába feledkezésével – játszani, mint ő. Aki látott bennünket a nyílt utcán ugrándozva, viháncolva, hülyéskedve Pesten vagy Dunaszerdahelyen, bizonyára bolondnak gondolt mindkettőnket, pedig csak a szertelen élet emelt fel magához ilyenkor bennünket, oly görcsösen óhajtott szabadságvágya nyert ilyenkor külső szemmel is látható kifejezést. Egyszer azért jött ki utánam meglepetésemre – s teljesen váratlanul – Budapesten a (Déli) pályaudvarra, mert előző este egy társaságban elpanaszoltam neki, hogy engem még soha nem búcsúztatott – könnyes zsebkendőjével integetve – induló vonatnál senki (akkor már bőszen ingáztam szülővárosom s Dunaszerdahely: addigi otthonom között). Utolsó pillanatban érkeztem én is, nem is volt nagyon időm nézelődni, s már fölszálltam a vonatra, de mielőtt végleg elhelyezkedtem volna, lehúztam az ablakot, és kitekintettem, hogy lássam: mikor indulunk. Ekkor vettem észre Gizkát, aki a peronon loholva jött valahonnan, s kétségbeesetten nézegetett be minden ablakon, hogy vajon melyik fülkében lehetek, amikor a pillantásunk találkozott egymással. „Már azt hittem, nem is integethetek neked”, mondta megvidámodva, s valahonnan ruhája rejtekeiből hirtelen előkapott egy bőhömnagy – később elárulta: kimondottan erre az alkalomra vásárolt – zsebkendőt, játszva meg-megtörölgette vele mintha könnyező szeme sarkát, s hosszan, teátrális mozdulatokkal integetett utánam, arcán leírhatatlanul pajkos-kislányos mosollyal, amíg csak vonatom el nem tűnt a szeme elől.

Hát tudtam én, hogy már nem sokáig bírja, hogy már nem sok időt tartogat számára életakarata, idegrendszer?

Ismeretségünk két-három esztendeje alatt rendszertelenül, alkalomszerűen, de viszonylag sokszor találkoztunk, más barátaimhoz képest meglehetősen sok időt töltöttünk egymás társaságában. „Nagyon sokat gondolok rátok, jó lenne sokat együtt lenni” – írta egyik levelében 1979 októberében, ami találkozásaink igényének kölcsönösségét is jelzi a részéről. Akkoriban az angyalian boszorkányos és boszorkányosan angyali Pálfy Margit (Elíz) Szilágyi Domokos-műsorával járta a (tágabb) hazát, és bevezetőivel még a legkisebb településen is misszióknak tekintette egykori szerelmetes társa, férje, halott fia apja emlékének éltetését. Emlékszem, az 1970-es évek végén (?) – az 1980-asok elején? – micsoda megrázó, lelket felkavaró s lelket pátyolgató élménye volt sokunknak – az erdélyi Illyés Kinga Szilágyi Domokos-lemeze (már ő is megtért a *Kényszerleszállás* költője közelébe az árnyvilágba), mely nemzedékem egyik kultikus darabja lett (rövid időn belül el is tűnt a gyűjteményemből – valakinek kölcsönadhattam, s azóta sem került vissza hozzám, igaz, ha visszakerült volna, sem hallgathatnám már, lévén, hogy a lemezjátszómat, elköltözve tőlük, otthagytam a gyerekeimnél). Nos, Pálfy Margit Szilágyi Domokos-műsorának – nem tudom, készült-e hangfelvétel belőle – közvetlenül az övé szomszédságában van a helye emlékezetemben (illetve, gondolom, megint csak sokunk emlékezetében).

Ezt a műsort egykori barátommal, Barak Lászlóval – aki akkoriban a járási népművelési központ sorkatonája volt Dunaszerdahelyen – 1979 novemberében természetesen elhozattam választott (utószülő?) városomba, melyen kívül még elvittük Nagymegyerre és Somorjára is. (De ez utóbbi nem biztos; azt viszont már Gizkánál: öninterjújában olvasom, hogy az akkortájt még tevékeny pozsonyi József Attila Ifjúsági Klubban is fellépett Elízzel.) A város egyébként mélységesen megragadta őt, s tulajdonképpen itt gyökerezik a „Hová mégy?” kérdésre adott nevezetes válasza is: „Hazulról haza.” Ugyanis, mint megvallja, a pozsonyi főiskolások között is úgy érezte magát, „mint otthon, a Szilágyban” (választott szülőföldjén), az ódon óvárosban csavarogva pedig „mint otthon, Kolozsvárott”, de azután mégis örült, hogy onnan „hajajövök Budapestre”. Hervay Gizella az akkor már néhány esztendeje halott költőről, költőemberről olvasott fel nemesveretőségükben is visszafogott, lényeglátó – most, utólag nézve, rá magára is kétségtelenül érvényes – mondatokat: *„A történelmet átszenvedve tanulta meg a száradó pelenkák reménytelenségét. De kételkedve és a szellemi szögesdrótok árnyékában is mindig, minden pillanatban újakezdte, minden verssel előlről kezdte a szigorú és pontos építkezést: berendezni a világot valóságos, nem manipulálható, emberarcú renddel...”* Lehet, ezért is van, hogy kevesen tudták eddig oly érzékletesen megragadni Szilágyi Domokos emberi és költői valóját, mint Hervay a *Szilágyi Domokos kényszerleszállásaiban*, *„az embert megillető végtelen”*, a *„személyesen átélt végtelen”* poétájának nevezve egykori társát.

A Hervay Gizellával kapcsolatos emlékeim közé tartoznak természetesen dunaszerdahelyi napjaink is. S a napnál világosabb, hogy időnk nagy részét ég a két háború közti Kázmér vendéglő helyébe lépett, hivatalosan Aranykalásznak nevezett, de városszerte Partizánnak becézett, részben afféle kisebb garnizálóként is működött, részben meg Dzsungel becenéven egy mindig zsúfolt köpködőt is üzemeltetett kocsmahivatalban töltöttük, melynek egy, afféle titkolt szociológiai felmérés mintasokaságaként a város lakónépességének valamennyi rétegét reprezentáló törzsvendégei közé – micsoda galéria volt ez, úristen! – Gizka ugyanolyan természetességgel és az őket ismerés bensőségességével ült le, s itta velük az akár külön portréba is kíváncszható Mondok Laci által eléjük tett *deszkalét* (ez az ő gyönyörű, Erdélyből hozott szava volt a fenyőpálinkára, azaz a borovicskára, melynek vajon nem volna-e ott a helye Kosztolányi tíz legszebb magyar szava között?), mintha csak előző este állt volna föl az asztaluktól, s olyan rögtönzött népdalkórust szervezett a szóban forgó műintézet folyosóján, hogy még az utcáról is bekíváncsiskodtak a késő esti járókelők.

Nagy mesélő is volt, s nagy vitatkozó. Történetei tulajdonképpen egy mélyen az időbe visszanyúló, a lét rejtett értelmét és végső titkait magukban tömörítő, illetve azokat bogozó mítosz észrevétlen részei voltak. Úgy tudott mesélni, olyan belefeledkezéssel, s olyan nyelvi ízekkel fűszerezve mondatait, hogy akár Jókai vagy Mikszáth is elirigyelhette volna azokat tőle.

S úgy tudott vitatkozni, hogy egy-egy igazságaért talán meghalni is képes lett volna hevületében. Ami megszólította őt, az a zsigereiben szólította meg, ami ingerelte, az a zsigereiben ingerelte. Dunaszerdahelyi dolgozósobám falán Dúdor István *Festők a fal előtt* című, számomra mágikus jelentőségű, többszörösen

is metaforikus értelmű – az egyidejű kifejezőkényszer és kifejezőképtelenség, kifejezéstől eltiltottság dilemmáját magába sűrítő – képe lógott akkoriban. Ezen három elnagyolt kidolgozású alakot látni – három festőt –, akiket egy irdatlan fal választ el a vásznuktól, festőállványuktól. Ez a festmény jellegzetes példája annak, amikor a művész eltakarja a részleteket, amikor a jelentés ráül a művészségre, amikor ez utóbbit másodlagossá teszi az értelmezés, amikor a művészség szándékolt hiánya ad jelentéstöbbletet a műnek. Hervay Gizella ettől a képtől az egyik este nagyon kiborult. Sehogyan sem tudta megbocsátani Dúdornak, hogy alakjai ormótlanak, azoknak testrészei aránytalanok, arcvonásaik elmosódnak, s még le is dilettánsozta barátunkat, amitől viszont a szintén jelen levő Barak Laci kelt ki magából (s hát elemi indulatokért neki sem kellett soha, s ma sem kell másnál kujtorognia), vendégünk tökéletes érzéketlenségét, faragatlanságát kárhoztatva. Amikor aztán Dúdor Pista 1987-ben – abban az évben, amikor az *Úgy néznének ránk...* kijött belőlem – egy részeg tornaljai éjszakán hosszú évek demonstratívan nyílt haldoklása után végre megtalálta gyilkosának kezét, melylyel *öngyilkosságot* követhet el (mert meggyőződésem, hogy Pista öngyilkos lett, csak míg másnak ehhez kötélre, késre, gázra, szakadékra, valamilyen járműre van szüksége, neki egy idegen kéz kellett hozzá), Hervay Gizella már öt esztendeje túl volt mindenben, s bizonyos, hogy a végtelenbe nyíló terekben azóta már – mennyei deszkalevűket kortyolgatva – festő barátommal is összebékült, feledve egykori hevületét, melyre *A festők a fal előtt* ingerelte őt.

De a nagy csendek, a nagy hallgatások ugyancsak az övéi voltak, ugyancsak legmélyebb lényegéből fakadtak föl. Elnémulásaiban, magába révedéseiben az idő és a személyiség útvesztőiben bolyongó lélek feneketlen szakadéka nyíltak meg; csendjeit úgy lehetett olvasni, akár ha egy Közép-Európába idetévedt Garcia Márquez *írta* volna azokat. Nem biztos, hogy mindig értettük, s bizonyosan sokszor rosszul értelmeztük, és még többször egyáltalán nem éreztük át őt. Emlékszem, milyen bántóan közömbösnek éreztem Dunaszerdahelyen a beszélgetésünk közben köröttünk minduntalan ott sertepertelő Kiskatával és Julijullal – két-három éves kislányaimmal – szemben, akik a maguk természetes kíváncsiságával dongták-zsongták körül apjuk s a család minden vendégét, és produkálták magukat mindenkinek, így – minden trükkjüket bevetve – *Gizi néni* figyelmét is szerették volna elnyerni (ő maga írta így alá a nevét a *Kobak könyve* Banga Ferenc gyermekrajzokat mímelő, parádés illusztrációival megtűzdelt 1979-es, első budapesti kiadása lányaimnak szóló szófukar, érzelemsemleges dedikációjában). De Hervay Gizella ettől még jobban bezárult, esetlen mozgású, zavarodott percek következtek, s csak jóval később kezdtem gyanítani, hogy az az ember, aki annyira ismerte a gyermeki lelket és nyelvet, mint a *Kobak-történetek* írója – a *Kobak könyvének* már az 1973-as, az első két kötet meséit egyberendező bukaresti összkiadása is megvolt nekem valamikor –, most esetleg éppen Kobak emléke miatt nem tudott mit kezdeni az adott helyzettel. Egyébként mindig is azt gondoltam, s ma is azt gondolom a *Kobak könyvéről*, hogy ezek a történetek a maguk idejében – még a hatvanas évek derekán, illetve második felében íródtak – messze megelőzték koruk meglehetősen áporodott levegőjű, avíttas díszletek közt esetlenkedő, íztelen-szagtalan nyelven dadogó magyar műmese-irodal-

mát (messze Janikovszky Éva előtt voltunk még ekkor, s még korábban Lázár Ervinnél), és az a fajta „irodalmi-pszichológiai kísérlet” (Balázs Imre József), amely ezekkel a jóízű történetekkel testet ölt, napjainkra is a 20. századi – és a mindenkori – magyar gyermekirodalom kimagasló értéke s eredménye maradt.

Hervay Gizella csupán röviddel halála előtt jutott saját lakáshoz Óbudán. Tanúja lehettem örömeinek, azt hittem, boldognak látom, ámítottuk magunkat: most talán révbe jut – egyesesbe jön a sorsa. Önáltatásként persze szívesen gondol ilyeneket az ember, mintha nem tudná: a legkevésbé sem egy lakáson múlik ez. Többször invitált engem is, menjek fel hozzá, nézzem meg, hogyan lakik, amire egyszer Filep Tamással sort is kerítettünk; később friss egyfelvonását szerette volna megmutatni (nem akarta kiadni a kezéből, talán félt, csak nála lehetett volna elolvasnom, a lakásában, biztos falak közt). Pedig érdekelt is a dolog, a *Disznótorra* meg különösen kíváncsi voltam (lévén akkoriban magam is nyakig benne még a *drámában*, színházban), de valahogy mindig odébb tolódott a látogatásom időpontja, mindig másfelé volt rohanásom. S mire másodszor is kértem volna hozzá, már nem volt hova. Gizka nem várt meg, mint ahogyan – csatlakozva „*az öngyilkosok vádló sorához*” (miként Szilágyi Domokosról írta korábban) – sokunkat nem győzött kivárni, míg úgy istenigazából eljutottunk volna hozzá. (Azt még valahogy sikerült kivárnia, hogy – néhány héttel a halála előtt – megkapja az első magyar személyi igazolványát, így *számúzott szivárványunknak*, legalábbis papír szerint, végül mégsem hontalanként kellett távoznia közülünk, akinek már tizennyolc éves korában – akkor éppen román – pecsétetes papírja volt hontalan voltáról.) Úgy emlékszem, sok barátja volt, akikben viszont mégsem tudott igazán társra találni (egyszer arról beszélt nekem is, mennyire magányosnak érzi magát nőként, mennyire szenved benne az érett asszony); ritkán lehetett őt egyedül látni, de éreztük, tudtuk: magánya, magányérzete – szeretet- és társigénye – már-már kozmikus méreteket ölt. Valami ilyesmire gondolatott Szokolczay Lajos, amikor annak idején „valami kibírhatatlan csatlakozási vágyról” írt Hervayval kapcsolatban, vagy Baka István is – ő is hol van már?! –, aki amiatt ostromozza magát, hogy nekünk sok volt barátónk „*társaság- és szeretetigénye, ezért a jelenlétében [...] bezárultunk*”, s lelkiismeret-furdalását ekképp summázta igen találóan: „*József Attilával lehettek így a barátai.*”

Valamikor 1987-ben Dóczy Péter – akkor a Miskolci Nemzeti Színház fiatal művésze volt, de később átkerült a budapestihez is –, nagy sikerű Szilágyi Domokos-műsora után, egy számomra igen megtisztelő összeállítást készített Hervay Gizella és az én verseimből *Körön kívül, körön belül* címmel (melyet szintén az egyik versemtől kölcsönzött el). Igazából – miként Gecse Jolán műsoránál – ekkor sem értettem, hogy kerültem a képbe. Mondogattam is akkoriban Péternek: „Bizonyára tudsz valamit, amit én még nem; különben mért rontanád velem Szisz és Gizka társaságát; talán a potenciális öngyilkos(jelölte)t látod bennem?” A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Társadalomtudományi Klubjának Rajk László Szakkollégiuma szervezésében bemutatott műsor gerincét Hervay nagyrészt még akkoriban is titokban terjesztett, kézről kézre járó, kegyetlen-összinte önvizsgálatot tartó, kíméletlen önvallomásra vállalkozó önterjűja alkotta, s ezt tüzdelte meg Péter Gizka „kegyetlen” verseivel (Balázs Imre József

nevezte így a költő életpályájának utolsó szakaszában írt opusait), egyebek mellett az *Úrlappal*, az *Ítélettel*, a *Lódenkabát...-tal*, tőlem pedig többek között a *Levél kedvesének...*, az *Örökség*, a *Vers a költőről*, a címadó *Körön kívül, körön belül*, a *(Túl) bonyolítás*, az *És szólt Hermi...*, s a *Kis levél*, illetve a *Már mindig* hangzott el. Az esthez Csiki László barátunk mondott személyes hangú, emléksoroló bevezetőt, magam pedig, a rendezvény vége felé, mintegy adalékként Dóczy műsorához, Csikinek ajánlott, s Szilágyi Domokos meg Hervay Gizella emlékét is megidéző *Úgy néznének ránk...* című, az *Élet és Irodalom* címlapján nem sokkal korábban megjelent versemet olvastam fel. Hogy Dóczy fejében mi motoszkált, amikor az én verseimet társította Gizkáéihoz, nem tudhatom; talán erős hazátlanság-élményünknek (mindketten Magyarországon születtünk, s gyermekkorunkban kerülünk egy másik országba, kisebbségi körülmények közé, majd felnőtt korunkban mindketten – ki ilyen, ki olyan okból – a visszatelepedés mellett döntöttünk), áttelepült-voltunknak volt köszönhető ez a párosítás, mindenesetre egyszerre volt megtisztelő is, hízegő is számomra a választása. Péterrel ez időben elég sokat lógtunk együtt, lévén csupán néhány épülettömbnyire lakott akkori munkahelyemtől, a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesületének Nyár utcai Kiállítási Gyűjteményétől, így hazafelé menet vagy hazulról jövet általában hozzánk is beugrott, ahonnan gyakran együtt húztunk el, hol jobbra, hol balra, de rendszerint valamely vendéglátóipari létesítménybe folyamatos világmegváltásunk kiteljesítése okán (nem, a rendszerváltásra akkor még aligha gondoltunk). Hervay Gizella választása Péter számára megelőző – és sikeres – Szilágyi Domokos-műsorának egyenes folytatása lehetett (bár személyesen talán már nem ismerhette Gizkát); rám gondolása pedig akkori barátságunkból is adódhatott, miként az is, hogy épp Csiki Lászlót kérte föl estje bevezetésére, akivel az időben szintén sok időt múltattunk el együtt. S hogy kerültünk – mi hárman: Csiki, Dóczy meg én, illetve Gizkával és Szisszel: öten – épp a Marx Károlyra (vagy akkoriban már Budapestinek hívták)? A válasz egyszerű. 1985–1986 táján, s aztán az évtized végéig a fővárosban s szerte Magyarországon nem kis részben épp az ahhoz hasonló – és az egyre erősödő ellenzékiesség bátyáit jelentő alternatív értelmiségi és művészi közösségek, klubok, szabad- és repülőegyetemi összejöveteleit kiegészítő főiskolai és egyetemi műhelyek, fórumok biztosítottak egyfelől terepet a rendszerváltozáshoz elvezető folyamatokhoz, másfelől pedig nem keveset tettek a határon túli, kisebbségi sorsba szorult, illetve emigrációt választott magyarság életének, sorsának, megmaradásért folytatott küzdelmeinek és a magyar művelődés egészébe beillesztendő eredményeinek, értékeinek a hazai tudatosítása, a magyar kultúra egységének újbóli megteremtése, illetve helyreállítása érdekében, továbbá, harmadrészt, a közép-európaiság, az újbóli (közép-)európai kulturális integráció helyreállításáért, sorsközösség, Németh László-i „tejtésztvérség” vállalásáért (nagyraért az ő kezdeményezésükre és szervezésükben így léphettek fel Budapesten a lengyel, a cseh és a szlovák másként gondolkodás olyan idoljai, mint Ryszard Kapuściński, Bohumil Hrabal, vagy éppen Lubomír Feldek). Mi sem természetesebb, ha Dóczytól a *Szilágyi Domokos kényszerleszállásait* is ők karolták fel (a szakkollégium 1981-ben tőle is kiadott egy kis könyvomatost), s már B. Kiss Tamás kezdeményezéséből Hervay Gizella hirtelen halálára is kiadtak

1982-ben egyet. Ebben, versei mellett – irodalomtörténeti kuriózumként – olvasható Gizka azóta is ritkán közölt megrázó emlékezése Szilágyi Domokosról, valamint kis esszéje Csoóri Sándor *A tizedik este* című verseskötönyvéről, viszont ebben még nem szerepel a későbbi Dóczy-féle Hervay(–Tóth)-músort fő szálát adó, *Beszélgetés önmagammal* című önművelő interjú. (Ernek szövegét magam szintén egy budapesti egyetemi könyvtárban, az ELTE Bölcsészettudományi Kara KISZ-szervezete égisze alatt működött Vox Humana Közép-európai Társadalomtudományi Kör által megjelentetett *Égtájak Között* 5. számában olvastam még 1985 szeptemberében.) Ez önvallomás, meggyőződésem szerint a mégoly gazdag magyar emlékirat-irodalomnak is egyik leginkább torokszorító dokumentuma, s a történelmi, társadalmi kataklizmáktól, egyéni sorsfordulóktól, diabolikus kitérőkkel tarkított életutak közül is kiemelkedő szenvedéstörténete, amely már önmagában is alkalmas lehetett volna, illetve volt alkalmas arra, hogy az akkori-harmincadik éve körül járó színész kibontsa belőle a 20. századi közép-európai és kisebbségi, illetve személyes lét infernói köré szervezett látomását. Ebben magam legfeljebb csak a háromhúros brácsámat nyekergető kontrás szerepét játszhattam, de még abban sem vagyok biztos, hogy akár erre a szerepre is alkalmas lettem volna, de hát Dóczy szervezte az együttest, lelke rajta, ha verseimmel bele-beleilletéktelenedtem Hervay virtuóz szólóiba. Mindenesetre, az estről beszámoló egyik, engem illetően határozottan túlzó sajtóértékelés szerint, két-tónk életútjában Gizkával „sok közös vonás, párhuzam található”, s „ezért olyan összecsendűek” a gondolataink, s szerkezetében és hangolásában ezért egységes az összeállítás, melynek végén a közönség még „percekig némán a helyén maradt”, aminek magyarázata a Gizka halála miatt érzett gyász mellett a „tényekkel, az egyén és a magyarság tragédiájával való szembesülés döbbenete” lehet. Videofelvétel az előadásról aligha készülhetett még akkortájt, fényképet sem láttam róla, s a szöveggönyvének is csak hozzávetőleges vázlata van meg *napjaim hordalékai* között (ki tudja, megvan-e még valahol, valakinél a végleges szöveggönyve), s gondolom, e bemutató előadás tanúi is fogyatkoznak már – és az enyémhez hasonlóan a még élőknek is erősen megkophatott azóta az emlékezetük a közgázás *Körön kívül, körön belül* kapcsolatban –, így az lassan teljesen elenyésszik az időben. És ez így van még akkor is, ha a bemutatót több előadás is követte, melyekbe Péter már a kiváló bögöst, Lőrinszky Attilát is bevonta, aki a *Körön kívül, körön belül*nek a Zenetudományi Intézet Táncsics Mihály utcai színházának Bartók-termében folyó *Vers és dal a Várban* sorozaton belüli előadásában is szerepelt, kopottas (viseltes?) emlékezetem szerint még ugyanabban az évben. És ebben a kivitelben Dóczy és Lőrinszky több előadást is tartott, Magyarországon kívül többek közt – természetesen a Szilágyi-esttel együtt – Amerikai Egyesült Államok-beli és nyugat-európai előadókörúton is jártak. A Nyugat-Európát korábban az azon évtizedek egyik legfontosabb magyar alternatív zenekarával (még ma is betéve tudom egyik-másik szövegüket), a Grandpierre Attila vezényelte Vágtázó Halottkémekkel is már végigbögöző Lőrinszky, aki legfőképpen arról ismert, hogy a nagybögőt kezdettől szerette volna ugyanolyan „szólóhangszerré tenni, mint a hegedű vagy a zongora”, egy alkalommal – a Duna Televízió róla készített portréfilmjében – azt nyilatkozta Medgyesi Gabriellának, hogy a

Dóczyval közös Szilágyi Domokos-, Hervay-Tóth, illetve Pilinszky-estjeikkel az volt a legfőbb törekvése, hogy behozza a bögöt „az irodalomba, a költészetbe, olyan módon, hogy nem illusztrálja”, nem aláfesti a verset, hanem „a költő szellemiségét” igyekszik visszaadni a hangszere adta lehetőségekkel. S emlékszem, magam is úgy tartottam már ama Bartók-terembeli előadáson, hogy a Dóczy-Lőrinszky páros nem egyszerűen előadja, hanem újraalkotja, újrakölti verseinket, s szövegeink a nagybögő húrjainak segítségével új, addig nem is feltételezett kiterjedésük felé indulnak el.

Hervay Gizella utolsó, „kései” kötetei: a *Zuhanások*, a *Kettészelt madár*, a *Száműzött szívárvány* és a *Lódenkabát Keleteurópa szegén* egyetlen összefüggő, „történeté íródott” mondatként (mondatregényként) is olvashatók (*A mondat folytatása* – verse is van ilyen címmel, első, már Budapesten megjelent versválogatása is, bár kiadói döntésre, eredeti szándékától kissé eltérően, ezt a címet kapta). Hervay Gizella botránnyosan rövid élete vége felé keletkezett versei kristályos szerkezetűek, súlyosak, gránitkeménységűek, a tömörség, tömörítés, lecsupasztottság végletes példái; mindent a másik oldaláról néz, mint amit a szemünk lát, a lét túloldaláról, így perspektívánkat is kitágítja; felismerései borzongtatóak, igazságai, említtem: a léten túliság igazságai: „AZ VOLTAM AKI NEM LEHETTEM / [...] / ELÁRVULTAM ÚGY SZERETTEM // [...] // SE EMBER SE ASSZONY CSAK VÁDIRAT / [...] / SZÜKSÉGHÁZÁBAN SZÜKSÉGHALOTT.”

Gisela Hervay sírját a pozsonyi András-temetőben, nem tudom, látta-e ottjárta-kor Hervay Gizella. Az övé is már rég a természet része lett egykori férje és Attila fiuk mellett a kolozsvári Házsongárdi temetőben. De versei is a természet részei már, ugyanúgy hozzátartoznak a világhoz, mint a füvek, a fák, a kősziklák. És *mondata* is – Szilágyi Domokoséhoz hasonlóan – folytatódik a halála után: olvasóiban.

Akkor is, ha tudjuk: minden kimondott szóval a csend nő egyre bennünk.

Ami azonban igazán kibírhatatlan – a bennünk rekedt, kimondatlan, kimondhatatlan szavaink.

Igaz-e, nénémasszony?

Igaz-e, húgomasszony?